

ISSN 2409-6806

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Центр дослідження історії Волині

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

ВИПУСК 36

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2025

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 11 від 27 березня 2025 року)*

*Науковий журнал входить до категорії «Б» переліку фахових видань з історичних наук
(наказ МОН від 24.09.2020 р. № 1188)
та включений до міжнародної наукометричної бази Slavic Humanities Index.*

Редакційна колегія:

Трофимович В. В., доктор історичних наук, професор (*головний редактор*);
Висоцький Р., доктор габілітований, професор;
Давидюк Р. П., доктор історичних наук, професор;
Каспарек Н., доктор габілітований, професор;
Кулаковський П. М., доктор історичних наук, професор;
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор;
Плохій С. М., доктор історичних наук, професор;
Яремчук В. П., доктор історичних наук, професор;
Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Марчук В. С., кандидат історичних наук, доцент;
Якубович М. М., кандидат історичних наук, доцент;
Смирнов А. І., доктор історичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

Рецензенти:

Зашкільняк Л. О., доктор історичних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

Разиграсв О. В., доктор історичних наук, професор Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. Вип. 36. 160 с.

ISSN 2409-6806

DOI 10.25264/2409-6806-2025-36

Науковий журнал присвячений проблемам української і світової історії, історіографії та джерелознавства. У ньому представлені наукові зацікавлення дослідників Національного університету «Острозька академія» та інших освітніх і наукових установ України.

Для фахівців-істориків, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти.

УДК 94(082)

ББК 63

ISSN 2409-6806

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2025
© Автори статей, 2025

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Руслана Давидюк</i> УЕНЕРІВСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОГО ОСТРОГА	6
<i>Віталій Яремчук</i> МИКОЛА КОВАЛЬСЬКИЙ І ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ	14
<i>Віталій Бенчук, Володимир Трофимович, Лілія Трофимович</i> ЗМІНА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ НАСТРОЇВ ДОНЕЧЧАН НА ПІДКОНТРОЛЬНІЙ УКРАЇНІ ТЕРИТОРІЇ (2014-2022 РР.)	23

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Маргарита Стафійчук</i> ОЛИЦЬКІ ВОЛОДІННЯ КНЯЗЯ СТАНІСЛАВА РАДЗИВИЛА У СВІТЛІ ПОБОРІВ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVI СТОЛІТТЯ	36
<i>Іван Синяк, Степан Синяк, Наталія Плюта</i> ПЕРЕПИСКА ТА ФОРМУЛЯРИ ЛИСТІВ КОША ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО З УРЯДНИКАМИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА В ПЕРІОД НОВОЇ СІЧІ (НА ОСНОВІ МЕТОДУ ФОРМУЛЯРНО-КЛАУЗУЛЬНОГО АНАЛІЗУ)	48
<i>Микола Близняк</i> ІНВЕНТАР МІСТА ОСТРОГА 1767 РОКУ	55
<i>Владислав Марискевич</i> РЕВІЗІЙНИЙ ПЕРЕПИС МІСТА ОСТРОГА 1795 РОКУ: ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ДОСЛІДНИЦЬКІ МОЖЛИВОСТІ	88
<i>Анатолій Тершак</i> ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СПІЛЬНОТИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ЗАКАРПАТТІ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ (НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	99
<i>Віта Лісова</i> КОМУНІКАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ РАДЯНСЬКИХ СПЕЦСЛУЖБ У ЧАСИ «ГОРБАЧОВСЬКОЇ ПЕРЕБУДОВИ» 1985–1991 РР. В ІСТОРИЧНИХ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	108

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Ігор Десятничук</i> ТОМАШ МАСАРИК І ПИТАННЯ ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РР. XIX СТ.	121
<i>Мирослава Світлик</i> ДЕ СЕЛИЛИСЯ Й ЧОМУ УКРАЇНЦІ В КАНАДІ: КОРОТКИЙ ОГЛЯД	129
<i>Володимир Марчук</i> СПРОБИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛЕГАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ ПОЛЬЩІ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ НА «ВОЛИНСЬКІЙ ДІЛЯНЦІ» ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОГО КОРДОНУ В 1921–1924 РОКАХ	137

Роксолана Мазурок

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКОМОВНИХ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	145
---	-----

Світлана Годжал, Тетяна Гуль

ДИКТАТОРСЬКИЙ РЕЖИМ Р. ТРУХІЛЬО В ДОМІНІКАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	151
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	158
-----------------------------	-----

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Отримано: 23.01.2025

Прорецензовано: 29.01.2025

Прийнято до друку: 04.02.2025

e-mail: davrus63@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2025-36-6-13

Давидюк Р. Уенерівське середовище міжвоєнного Острога. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2025. Вип. 36. С. 6–13.

УДК: 94(477.8): 355.401 «1921/1939»

Руслана Давидюк

УЕНЕРІВСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІЖВОЄННОГО ОСТРОГА

У статті розглянуто обставини появи у міжвоєнному Острозі політичних емігрантів, у минулому військових, громадських діячів Української народної республіки (УНР), які, не сприймаючи більшовицьку владу, виїхали на територію Другої Речі Посполитої. Наукова новизна статті полягає у запровадженні до наукового обігу архівних документів, міжвоєнної періодики, що дозволило ідентифікувати військових і цивільних діячів УНР, що осіли в Острозі, висвітлити напрями, форми та методи їхньої роботи. Досліджено утворення Острозької філії Українського центрального комітету (УЦК), внесок емігрантів у освітнє, релігійне життя містечка, їх участь у кооперативних, громадських організаціях. Обґрунтовано обставини формування контрольного-розвідувального пункту УНР у Острозі.

За допомогою біографічного методу з'ясовано місце і роль окремих емігрантів у розвитку міжвоєнного Острога. Доведено, що життя і діяльність українських політичних емігрантів були обумовлені внутрішніми обставинами, прикордонним статусом містечка та особливостями польської національної політики.

Ключові слова: Українська революція, Друга Річ Посполита, Острог, політичні емігранти, розвідка УНР, освіта, кооперація, церковно-релігійне життя.

Ruslana Davydiuk

THE COMMUNITY OF POLITICAL EMIGRANTS FROM THE UPR IN THE INTERWAR OSTROH

The article examines the circumstances of the appearance in interwar Ostroh of political emigrants, former military and public figures from the Ukrainian People's Republic (UPR), who emigrated to the territory of the Second Polish Republic. Among them were people of different professions, education, and political views, which fully reflected the situation during the Ukrainian Revolution.

The scientific novelty of the article lies in the introduction of archival documents and interwar periodicals into scientific circulation, which allowed to identify military and civilian emigrants from the Ukrainian People's Republic who settled in Ostroh, to highlight the directions, forms and methods of their work. It is proved that the life and activities of Ukrainian political emigrants were conditioned by internal circumstances, the border status of the town and the peculiarities of Polish national policy. It is established that the first branch of the Ukrainian Central Committee (UCC) in the Volyn Voivodeship, headquartered in Warsaw, was established in Ostroh, with the task of providing moral and material support to political emigrants. The author examines the contribution of emigrants to the educational and religious life of the town, their participation in cooperative and public organisations (Ostroh Cooperative Union; Ukrainian Cooperative Bank; «Prosvita»; «Prosvityanska Hata», etc.) In addition, emigrants popularised the name of Simon Petliura, supported their lonely and sick comrades, and perpetuated the memory of the participants of the Ukrainian Revolution. Attention is drawn to the self-organisation of former UPR activists through the development of their own households. The author substantiates the circumstances of the formation of the UPR control and intelligence base in Ostroh, headed by Yakiv Halyuk (Malynivskiy). Using the biographical method, the place and role of particular emigrants in the development of interwar Ostroh is determined. It is proved that the community of political emigrants from the UPR in Ostroh was heterogeneous, and its life depended on the circumstances of the interwar period, determined by various factors. The reasons for the collapse of the UPR community in the town in the late 1930s due to the departure of emigrants to other places, high mortality, and dissolution in pro-government structures are substantiated.

Keywords: Ukrainian Revolution, The Second Polish Republic, Ostroh, political emigrants, UPR intelligence, education, cooperation, church and religious life.

Російсько-українська війна, що демонструє світові звияту, жертвність і силу українського народу та його армії, змушує замислюватись над боротьбою з більшовизмом у минулому. Не сприймаючи комуністичну владу, десятки тисяч учасників Української революції 1917–1921 рр. емігрували за кордон, сформувавши потужну хвилю міжвоєнної української політичної еміграції. Значна їх частина опинилась у Другій Речі Посполитій, як союзниці згідно Варшавської угоди. На початках, мріючи про швидке повернення додому, вони намагалися поселитись у волинському прикордонні, зокрема у Острозі, який до 1925 р. був повітовим центром, а після цього отримав статус міста на правах гміни.

Мета наукової статті полягає в осмисленні місця і ролі військових та цивільних діячів УНР у житті міжвоєнного прикордонного Острога крізь призму особистісного чинника та основних напрямів діяльності.

Загальні проблеми виникнення середовища політичних емігрантів УНР у Волинському воєводстві розглядалися Русланою Давидюк [19], а функціонування української еміграції в Польщі досліджував польський учений українського походження Омелян Вішка (Emilian Wyszka) [47]. Оскільки в середовищі української політичної еміграції було чимало колишніх військових Армії УНР, то важливими для написання статті були біографічні дослідження Михайла Ковальчука і Олександра Вовка [38], Рози Ковальчук [39], Миколи Бендюка [1], Руслани Давидюк [18]. Водночас, для глибшого вивчення діяльності уенерівського середовища у окремому місті, як то прикордонному Острозі, визначальними стали архівні матеріали державних архівів Рівненської, Волинської областей, Центрального державного історичного архіву України у Львові (ІЦІА України, м. Львів), Галузевого державного архіву Служби безпеки України, м. Київ (ГДА СБУ, м. Київ) та його підрозділу у м. Рівне (ГДА СБУ, м. Рівне); Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ), Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, м. Рівне (ГДА МВС України, м. Рівне). Інформацію про життя та діяльність представників української політичної еміграції у волинському прикордонні почерпнуто також із міжвоєнних періодичних видань «Тризуб», «Українська нива», «За державність», «Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі» (Вісті УЦК в Польщі), «Господарсько-кооперативний часопис» та ін.

У міжвоєнний період життєдіяльність Острога визначалась його статусом прикордонного міста. Територія населеного пункту прилягала до прикордонної смуги, і, щоб там знаходитися, потрібно було брати перепустки, як місцевим жителям, так і приїжджим. Офіційно кордон був закритим для руху населення обох держав, а його перехід допускався лише у спеціально визначених пунктах (на території Волині це були м. Острог, м. Корець, залізнична станція Оженин (на залізничній лінії Здолбунів–Шепетівка), м. Шумськ та м. Ланівці [24, арк. 253]). Однак фактично перехід кордону в 1920-х рр. був повсякденним явищем, зокрема і з контрабандною метою. В Острозі, як і в деяких інших волинських містах, працювали контрабандні контори, що контролювали плинність товарів. Існували подібні крамниці й у прикордонні радянської України. Звичайно їх функціонування не обходилося без контактів із різними спецслужбами.

На початку 1920-х рр. у волинському порубіжжі активізували діяльність більшовицькі спецслужби. Для реалізації поставлених завдань, паралельно з Державним політичним управлінням (ДПУ) УСРР, на західноукраїнських землях був створений Закордонний відділ ЦК КП(б)У – «Закордот» [43, арк. 1–1 зв], діяли інші пробільшовицькі організації. Польська влада намагалася протистояти провокаціям радянської сторони, тож вистежувала та викривала прокомуністичні організації на своїй території. В Острозькому повіті 1924 р. було заарештовано групу диверсантів на чолі з комісаром Миколою Калинчуком, яка готувала повстання, організовувала напади, агітувала населення проводити акти саботажу [3, с. 3]. У квітні 1924 р. поліція викрила Українську народну (революційну) повстанську організацію (УНПО), яка з липня 1923 р. діяла у прикордонних повітах із метою здійснення терористичних акцій, підпалів, нищення залізничних колій, мостів [25, арк. 70–71].

З іншого боку, на початку 1920-х рр. у волинському прикордонні боротьбу проти більшовицького режиму продовжували вести повстанські отамани, тут знаходилася значна частина колишніх вояків Армії УНР та цивільних діячів періоду Української революції [19, с. 271–272]. Для польської влади основною залишалася проблема зовнішньої безпеки держави.

Таким чином, місто Острог, що знаходилося на вістрі польсько-радянського прикордоння в міжвоєнний період, було своєрідним фронтиром тоталітарної і демократичної систем. З огляду на це, не випадково тут формувалося та постійно змінювалось середовище колишніх діячів УНР, що

емігрували на територію Другої Речі Посполитої. Серед них були люди різних професій, освіти та політичних поглядів, останнє віддзеркалювало ситуацію періоду Української революції.

На нашу думку, у життєдіяльності унерівської спільноти Острога умовно можна прослідкувати три основні періоди. Перший пов'язаний з її появою та формуванням, пошуками роботи та першими формами самоорганізації, як то утворенням Острозької філії Українського центрального комітету (УЦК) з центром у Варшаві. Опосередковано на громадське життя Острога впливало також перенесення 1925 р. повітового центру з Острога до Здолбунова. Другий умовно розпочався після травневого перевороту Юзефа Пілсудського та початку «волинського експерименту» воєводи Генрика Юзевського і позначився, з одного боку, певним покращенням ставлення влади до колишніх діячів УНР, розгортанням розвідувальної роботи спецслужби УНР у волинському прикордонні, а з іншого – забороною «Просвіт» та інших організацій із галицьким родоводом і заснуванням проурядових інституцій. Третій період (друга половина 1930-х рр.) характеризувався поступовим розпорошенням унерівського середовища та належністю емігрантів до проурядових інституцій, керованих Волинським українським об'єднанням (ВУО).

Частина діячів УНР оселилася в Острозі ще з часів Української революції, частина переїхала після звільнення з таборів для інтернованих. Польська влада протидіяла поселенню колишніх діячів УНР у прикордонному містечку, як і на всій Західній Волині. Згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ (МВС) Другої Речі Посполитої від 8 червня 1921 р. українським політичним емігрантам було обмежено проживання на території Західної Волині та Полісся, Східної Галичини, великих міст тощо. Для поселення на цих територіях необхідним був дозвіл староства [44, арк. 20–21]. Не зважаючи на подібні перешкоди і труднощі, в Острозі поселилося чимало як військових, так і цивільних емігрантів, колишніх громадян УНР. Кожен із них намагався дати собі раду в нових умовах життя, обирав доступний рід занять та спосіб заробляння грошей. Виникали нові сім'ї, колишні побратими ставали свідками при одруженні, кумами. Подальша доля цих людей також складалася по різному.

Знаковою організацією, у якій консолідувалась унерівські політичні емігранти, був Український центральний комітет (УЦК) у Варшаві. З 1923 р. і до початку Другої світової війни УЦК у Варшаві очолював Микола Ковальський, у минулому випускник гімназії в Острозі, юридичного факультету університету св. Володимира у Києві, член УЦР та директор департаменту державного контролю УНР [41, с. 6, 10]. Для захисту своїх прав і організації самопомогі по всій території Польщі виникали відділи (філії) УЦК [47, s. 591].

Острозька філія УЦК постала у жовтні 1923 р. і стала першою на території Волинського воєводства [4, с. 10]. Її очолив Кость Смовський, уродженець Полтавщини, який потрапив до Острога навесні 1918 р., будучи помічником військового коменданта міста, займався організацією поповнення для Армії УНР. У його біографії була боротьба з більшовиками за Київ у січні 1918 р., бої під Мотовилівкою проти гетьманських військ, командування гарматним полком Окремого Чорноморського Коша, полком Сірожупанників, участь у Першому Зимовому поході [37, с. 99–118]. Заступником голови Острозької філії УЦК обрали сотника Армії УНР Андрія Олійника, уродженця Поділля [5, с. 4]. Загалом першим відділам УЦК через організаційні труднощі, нестачу кадрів, підозри з боку польської влади було складно розгорнути належну роботу. Острозька філія була забороною волинським воєводою, а К. Смовський опинився під слідством через справу, пов'язану з поширенням відозви Ю. Тютюнника [26, арк. 128]. У рамках цієї справи, інспірованої польською владою, арештували 43 українці. Унаслідок посольських інтерпеляцій, всі затримані були звільнені. Але УЦК у Варшаві змушений був повторно клопотатися перед МВС Польщі про поновлення Острозької філії, яка відновила роботу 1925 р. Заступником голови відділу став Костянтин Климович, уродженець Полтавщини, хорунжий Армії УНР, учитель за освітою [34, арк. 48]. А. Олійник був убитий, коли за завданнями розвідки УНР у 1928 р. переходив польсько-радянський кордон у районі с. Болотківці. Серед засновників і членів Острозької філії УЦК були більшість емігрантів, які жили у місті: Олександр Воскобійників, Леонід Ступницький, Олександр Ященко, Юрій Богацький, Степан Худобин, Зот Андрухів та ін. [34, арк. 11]. Унаслідок виїзду значної частини емігрантів із Острога філія припинила свою діяльність 1 листопада 1932 р. Емігранти, які залишились у місті, долучилися до Рівненського відділу УЦК [42, с. 29].

Згаданий вище К. Смовський очолив філію Товариства ім. Симона Петлюри в Острозі, яка об'єднувала емігрантів УНР [20, арк. 98]. Товариство виникло 1926 р., після загибелі Головного

Отамана. Вирок присяжних на процесі С. Шварцбарда став відчутним ударом для української політичної еміграції. У відозві Острозької філії УЦК за підписом керівника відділу К. Смовського та секретаря К. Климовича наголошувалося: «Тернистий шлях життя емігрантів призвичаїв нас до різних несподіванок, але не забив в нас віри в останню перемогу нашої ідеї. Віримо, настане той близький час, коли наша правда запанує» [6, с. 33–34].

Основним завданням Товариства ім. Симона Петлюри було формування та висловлення власної позиції щодо вбивства Головного отамана, вияв поваги до його боротьби та вшанування пам'яті. У наступні роки емігранти продовжували вшановувати національні традиції, впорядковувати могили загиблих українських вояків. 28 травня 1934 р. за підтримки місцевої української громади в Богоявленському соборі вони провели панахиду на честь С. Петлюри. За присутності понад 600 людей було відправлено панахиду українською мовою на братській козацькій могилі, впорядкованій і прибраній синьо-жовтими прапорами та стрічками [2, с. 13].

Упродовж всього міжвоєнного часу визначальним для емігрантів була власна самоорганізація та працевлаштування (до того ж це була умова польської влади на поселення в регіоні).

На відбудову кооперативного життя позитивно вплинуло ухвалення 29 жовтня 1920 р. «Закону про кооперацію», що вступав у дію з 1 січня 1921 р. [46, с. 1951–1974]. Багато хто з емігрантів долучився до кооперативної роботи, налагодив співпрацю з Острозьким союзом українських кооперативів. На початках цей союз перебував у кращому становищі порівняно з іншими подібними союзами на Волині, насамперед завдяки торгівлі, переважно дрібній, із радянською Україною: сюди потрапляло багато людей із радянського боку та «щоденно приносили клуночками до 200 пудів збіжжя» [40, с. 2–3]. Зауважимо, що для запобігання таким зв'язкам польська влада у прикордонні посилювала поліційний контроль.

Із 1921 р. головою наглядової ради Острозького союзу українських кооперативів був колишній міністр рільництва уряду УНР, агроном Євген Архипенко, який згодом продовжив кооперативну працю у Здолбунові, Рівному, Луцьку, Львові. Після нього кооперативний союз в Острозі очолював Пилип Павлюк, батько поета, поручника Першої Запорізької дивізії Армії УНР Антіна Павлюка. За кілька років союз трансформувався в Український кооперативний банк в Острозі [12, арк. 11 зв.]. Директором цього банку у 1925 р. став Інокентій Гловацький, який жив і працював в Острозі з 1919 р., будучи урядовцем УНР. Згодом обирався послом до польського сейму III каденції (1930–1935) за списком провладного Безпартійного блоку співпраці з урядом (BBWR) [18, с. 66]. З серпня 1926 р. до складу дирекції Українського кооперативного банку належав уенерівець Микола Шугаєвський [17, с. 6]. У керівництві банку працював також урядовець періоду УНР Іван Мотренко, який одружився на острожанці (дівоче прізвище Єременко), сім'я жила в гарному кам'яному будинку, критому бляхою, по вулиці Алея А. Міцкевича [16, арк. 2–3].

Значна група колишніх учасників Української революції, одружившись із місцевими українками, обзавелась власним господарством, демонструючи при цьому немалі успіхи. Уродженець Київщини, старшина Армії УНР Артем Мевша поселився в Острозі, одружившись із вчителькою з с. Верхів Надією Єрофіївною, та розпочав господарювання: мав шість із половиною гектарів землі, будинок із п'яти кімнат і двох кухонь, 60 вуликів пасіки, займався садівництвом, городництвом. У 1938 р., продавши пасіку, відкрив пекарню, де випікали хліб, булки, пиріжки та постійно працювали семеро людей. Працівники в його господарстві казали: «Мевша був хорошою людиною, до робітників відносився добре»; «робітників не ображав, гроші платив вчасно, годував, ... працювала у його господарстві 8 годин і отримувала 30 злотих і харчування» [35, арк. 15, 44, 59]. Подібно розбудував власне господарство старшина Армії УНР Микита Шумбарський, котрий жив в Острозі [18, с. 277]. Хорунжий Армії УНР Олександр Воскобійників, після одруження на місцевій українці Марії Володимирівні Коцюбинській, також завів велику господарку та пасіку [7, арк. 170; 9, арк. 22]. Згаданий К. Климович належав до наглядової ради Союзу українських кооперативів в Острозі, у 1929–1932 рр. працював у магістраті, а після звільнення зайнявся власним господарством [34, арк. 5–7].

Підполковник Армії УНР, учасник Другого Зимового походу Леонід Ступницький переїхав до Острога з табору для інтернованих, жив у будинку дружини Лідії Федорівни Беднарської [8, арк. 244–244 зв.]. Працював інспектором плантацій Бабинської цукроварні, де з кінця 1923 р. сформувалася найбільша на Волині трудова колонія вояків Армії УНР, очолювана генералом Євгеном Білецьким [21, арк. 4]. Маючи хорошу домашню бібліотеку, Л. Ступницький ділився книгами,

присвяченими українським національно-визвольним змаганням, з місцевими селянами, проводячи таким чином культурно-просвітницьку роботу [38, с. 17].

Діячі УНР, котрі мали відповідну освіту, влаштовувались учителями. У 1923–1928 рр. у польській учительській семінарії Острога викладав українську мову уродженець Харківщини Євген Богуславський. У 1920 р., виконуючи обов'язки Подільського губернського комісара, він організовував у Вінниці зустріч Симона Петлюри і Юзефа Пілсудського. З Острога Є. Богуславський перебрався до Луцька, обирався послом до польського сейму [11, арк. 6–8]. До 1926 р. вчителював в Острозі старшина Армії УНР Володимир Борачук [16, арк. 166]. Тоді ж тут вчителював підполковник Армії УНР Олександр Ященко [14, арк. 11, 23].

З вересня 1923 до 1925 р. у місті жив член УЦР, секретар президії Трудового конгресу від Селянської спілки, товариш міністра закордонних справ, декан Українського державного університету в Кам'янці-Подільському, секретар Ради Республіки, уродженець Катеринославщини Сергій Бачинський. Він отримав призначення у 7-класну українську народну школу, яка знаходилась у 200 кроках від радянського кордону. Живучи в Острозі, С. Бачинський активно займався громадською роботою, був членом Острозької «Просвіти», написав коротку історію товариства [12, арк. 8 зв.].

Очільником Острозької «Просвіти» був ще один діяч УНР Микола Шугаєвський з Полтавщини, очільник департаменту дошкільного виховання і позашкільної освіти в уряді УНР. У приміщенні товариства діяла бібліотека, книжковий магазин, працювали дорослий і дитячий хори. М. Шугаєвський був вчителем музики приватної російської гімназії, з 1925 р. – вчителем української мови, літератури та історії семирічної школи [1, с. 135]. Як творча особистість, М. Шугаєвський писав п'єси для дітей, керував драматичним гуртком [45]. Секретарем Острозької «Просвіти» на початку 1920-х рр. був Степан Ткаченко, випускник Острозького училища, старшина Армії УНР [21, арк. 4; 13].

Після смерті М. Шугаєвського, у 1927 р. Острозьку «Просвіту» очолив учитель, музикант, повітовий комісар освіти УНР у Кам'янці-Подільському Сергій Козицький, котрий у 1922–1927 рр. був послом до польського сейму, а у 1928–1930 рр. – сенатором [18, с. 116]. На той час більшість членів товариства належали до партії «Сельроб», відтак поділяли радянофільські погляди. Ще одним активним діячем товариства був також симпатик «Сельробу» Левко Маркович, у минулому старшина Армії УНР. У роки революції Л. Маркович очолював волосну раду у с. Сіянці, у 1919 р. призначений головою повітового управління в Острозі. Згодом Л. Маркович зайнявся кооперацією, організувавши у селі у с. Михалківці молочарню, обирався сенатором польського сейму I каденції (1922–1927), після завершення сенаторських повноважень увійшов до керівництва Українського кооперативного банку в Острозі [18, с. 152]. Посилення радянофільських поглядів у «Просвіті» стало однією з причини закриття товариства у період «волинського експерименту» воєводи Генрика Юзевського та заміну її проурядовими «Просвітянськими хатами».

Після травневого перевороту Ю. Пілсудського у волинському прикордонні формується мережа розвідувальних пунктів УНР, яку очолив полковник Іван Литвиненко. Вперше до Острога І. Литвиненко приїхав у 1924 р., відразу після звільнення з табору інтернованих. Проживши два місяці у свого побратима К. Смовського, він не зміг знайти роботи, тому був виселений поліцією як такий, що не має права проживати у прикордонній зоні [10, арк. 67–68].

У червні 1927 р. під прізвищем Івана Даниловича Морозенка він очолив розвідувальний пункт у Могилянах поблизу Острога, а з осені 1928 р. до 1935 р. – контрольно-розвідувальний пункт у Рівному. Через мережу спеціальних розвідувальних пунктів, організованих у прикордонні, засилались агенти, які мали поширювати на радянській стороні друковану продукцію, здобувати інформацію про обстановку в УСРР [10, арк. 13 зв., 70, 286]. Як зауважено вище, у радянсько-польському прикордонні провадили роботу й більшовицькі спецслужби, засилаючи своїх агентів.

Уповноваженим І. Литвиненка-Морозенка в Острозі був спочатку його побратим К. Смовський [15, арк. 40]. Однак 1928 р. останній перейшов на контрактну службу до польської армії. І. Литвиненко-Морозенко часто відвідував Острог, як правило, винаймаючи окрему кімнату у готелі «Вікторія», що знаходився по вулиці 11 листопада, 36 [16, арк. 172]. У 1931–1933 рр., розвідувальний пункт УНР у Корці та резидентуру в Острозі очолив уродженець Поділля Яків Галюк (відомий під псевдонімами Майський, Малинівський), у минулому хорунжий Армії УНР, повстанський отаман. В Острозі він поселився по вулиці Коллонтая, 3, у добротному будинку Василевських, крітому черепицею [16, арк. 3], однак, ймовірно з метою конспірації, змінював квартири. Зустрічаємо

інформацію, що у 1932 р. він жив на квартирі по вулиці Жигмунтівська, Річковий провулок, 21 [16, арк. 12]. Праця у місцевому книжковому магазині, де Майський (Малинівський) займався переплетенням книг, також використовувалася ним для конспірації [16, арк. 114–114 зв.].

З розвідкою УНР співпрацювала більшість емігрантів, що осіли в Острозі. Зокрема, усіляко допомагав Майському, зустрічався у себе вдома з агентами, які переходили кордон, посол І. Гловацький [16, арк. 94]. Найближче оточення Майського складали Зот (більшовицькі спецслужби називали його Сергій, псевдонім «Серьожа») Андрухів (Андрухов), у минулому старшина Армії УНР, що проживав по вулиці Кідри, 21 (будинок Прошенка), а згодом по вул. Коллонтая, 2 [16, арк. 104]. Як повідомляли більшовицькі агенти, він працював санітаром, сторожем шпиталю для інвалідів в Острозі, жив бідно, мав дружину Теклю та двох дітей: сина Петра і доньку Марію [16, арк. 3]. Житло Андрухіва часто слугувало конспіративною квартирою для українських розвідників, там завжди було багато людей, зокрема Іван Литвиненко. Ймовірно, це стало однією з причини розпаду 1931 р. сім'ї Зота Андрухіва [39, с. 318].

У помешканні Андрухіва жив старшина Армії УНР Оникій Богун, уродженець Полтавщини, який, отримавши дозвіл МВС і волинського воєводи, 24 серпня 1927 р. поселився в Острозі [27, арк. 111]. У роки Першої світової війни О. Богун займався будівництвом технічних споруд і системою постачання фронту, у роки революції був господарем штабу полку Петра Болбочана, старшиною для доручень отамана Армії УНР Василя Тютюнника, адміністративним старшиною військового міністерства УНР. Учасник Другого Зимового походу, він зміг уціліти під Базаром. Унаслідок двох поранень і контузії О. Богун став інвалідом, майже втратив слух, був самотнім, адже родина залишилася в УРСР. Практика допомоги, опіки над хворими, самотніми побратимами була поширеною в унерівському середовищі. Оникій Богун не лише жив у Зота Андрухіва, вони спільно допомагали розвідці УНР, займалися громадською роботою: поширювали збірник «За державність» (орган «Українського воєнно-історичного товариства»), значки імені Симона Петлюри [18, с. 15, 33].

Непрості взаємини склалися у Богуна з Майським, між чоловіками часто виникали конфлікти. Богун уважав, що Майський не достатньо активно проводить роботу з популяризації Симона Петлюри і Армії УНР. Щороку на Покрову О. Богун за власні кошти замовляв молебні за діячів уряду УНР, долучався до збірок пожертв, які проводив УЦК, зокрема на спорудження пам'ятника В. Тютюннику в Рівному [27, арк. 111; 29, арк. 20–20 зв.]. Врешті Майський виїхав до Болгарії, а Богун помер 1937 р. і був похований на місцевому цвинтарі.

Таким чином, на території воєводства функціонували контрольні-розвідувальні пункти Генерального штабу військового Міністерства екзильного уряду УНР, поточну роботу яких інспектувала польська розвідка. З унерівською розвідкою співпрацювала значна частина емігрантів. Більшовицькі спецслужби намагалися розкласти її зсередини, внаслідок чого з'явилася велика кількість перевербованих чи подвійних агентів. Зміни внутрішньої та зовнішньої політики Польщі у другій половині 1930-х рр. призвели до сповільнення та згорання діяльності розвідки УНР у волинському прикордонні.

У 1930-х рр. емігранти–наддніпрянці Артем Мевша, Олександр Воскобійників, Інокентій Гловацький та ін. долучилися до роботи проурядових організацій, як то «Просвітянська хата», «Українське товариство доброчинності», «Народні хори», детермінованих «волинським експериментом» воєводи Генрика Юзевського. Нові організації формувалися як культурно-освітні філії проурядової регіональної політичної партії Волинське українське об'єднання (ВУО) [23, арк. 1–12], яке очолювали наддніпрянські емігранти, колишні соратники Симона Петлюри.

«Українське товариство доброчинності» в Острозі на чолі з колишнім працівником Подільської губернської управи періоду Гетьманату Юрієм Богацьким, налаштоване на співпрацю з польською владою, нараховувало до 150 членів [33, арк. 22]. Робота товариства обмежувалась влаштуванням вистав, участю у Шевченківських академіях [32, арк. 115], урочистостях із нагоди річниці смерті Симона Петлюри [30, арк. 238]. Із цим товариством тісно співпрацював сенатор І. Гловацький [28, арк. 231]. Будучи головою управи ВУО в Острозі, він ініціював конкурси аматорських гуртків ВУО Здолбунівського повіту, що відбувалися у Острозі: перший конкурс пройшов у червні 1934 р., другий – 27 вересня 1934 р. [36, с. 3]. Очільники «Просвітянських хат» у межах колишнього Острозького повіту (з 1925 р. утворено Здолбунівський повіт) під керівництвом згаданого І. Гловацького ухвалили рішення 16 вересня 1934 р. взяти участь у Волинських торгах та заходах, приурочених до 10-ліття Корпусу охорони прикордоння (КОП), висловивши вдячність «повітовому старості за сприяння

українським культурним організаціям» [31, арк. 218 зв.]. Діяла в Острозі філія «Товариства ім. митрополита Петра Могили», представники якої, переважно емігранти, усіляко підтримувала процеси українізації Православної Церкви в Польщі [19, с. 385].

Отож, формування низки незначних за впливом проурядових культурно-освітніх, релігійних, добродійних організацій у повітах Волинського воєводства увиразнювало появу нового чинника суспільного життя українців, базованого на засадах українсько-польської співпраці, лояльності до влади.

Не зважаючи на це, діяльність «Просвітянських хат», заходи, організовані їхніми членами, ретельно контролювала польська поліція, за найменшого порушення активісти зазнавали переслідувань. Усе це наклало відбиток несамотійності на діяльність проурядових українських осередків. Хоча наприкінці 1930-х рр. під дахом проурядових організацій поширювали роботу нелегальні українські партії, насамперед ОУН. Повітовий староста 27 червня 1938 р. повідомляв воєводський уряд, що «Просвітянська хата» в Острозі має бути ліквідована, адже її існування не є корисним для Польської держави [22, арк. 1].

Зауважмо, що у міжвоєнний період діяли інші освітні, культурні, допомогіві товариства, організовані за національною ознакою, зокрема в Острозі діяло російське, польське, єврейське благодійні товариства.

Висновки. Військові та цивільні діячі УНР, що осіли в Острозі у якості українських політичних емігрантів, консолідувалися і намагалися продовжувати боротьбу за національну ідею в умовах політичних і соціокультурних трансформацій Другої Речі Посполитої. Адаптуючись до західноволинського соціуму, вони долучилися до кооперативної, освітньої, релігійної діяльності, водночас зберігаючи власне середовище, усіляко допомагаючи побратимам. У рамках самоорганізації сформували першу у Волинському воєводстві філію УЦК, відділ Товариства імені Симона Петлюри, сприяли роботі контрольно-розвідувального пункту розвідки УНР у Острозі.

Вибух Другої світової війни у вересні 1939 р. став початком епілогу унерівської еміграції у Західній Волині. Долі колишніх діячів Української революції, що жили у міжвоєнному Острозі, у нових умовах склалися по-різному. Вважаємо, що ця проблема заслуговує на окреме дослідження.

Подяка. Авторка висловлює вдячність дослідникам Миколі Близняку, Миколі Бендюку та Ігорю Тесленку за консультації при підготовці статті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бендюк М. Микола Шугаєвський. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 3. Острог, 2008. С. 134–135.
2. Богун О. Панахида за спокій душі бл. пам. С. Петлюри в Острозі. *Тризуб*. 1934. Ч. 23. С. 13.
3. Большевики підготовляли повстання на Волині. *Дзвін*. 1925. Ч. 94. 9 січня. С. 3.
4. *Вісті Українського Центрального Комітету в Польщі (Вісті УЦК в Польщі)*. 1923. Ч. 2. 1 листопада. С. 10.
5. *Вісті УЦК в Польщі*. 1924. Ч. 3. Листопад. С. 4.
6. *Вісті УЦК в Польщі*. 1927. Ч. 18–19. Листопад – грудень. С. 33–34.
7. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України, м. Рівне (ГДА МВС України, м. Рівне). Ф. 26. Спр. 5064.
8. ГДА МВС України, м. Рівне. Ф. 26. Спр. 5068.
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). м. Київ. Ф. 5. Спр. 926.
10. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 5. Спр. 1018.
11. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 6. Спр. 75894.
12. ГДА СБУ, м. Київ. Ф. 6. Спр. 69848. Т. 2.
13. ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 4(Р). Спр. 10230.
14. ГДА СБУ, м. Рівне. Ф. 5(Р). Спр. 10787.
15. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. 12617. Т. 2.
16. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 6.
17. *Господарсько-кооперативний часопис*. 1926. 4 липня. С. 6.
18. Давидюк Р. В інтер'єрі міжвоєнної Волині: Біограми політичних емігрантів – учасників Української революції / за ред. Андрія Жив'юка. Рівне ; Львів, 2023. 284 с.
19. Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія. Львів ; Рівне, 2016. 704 с.
20. Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7914.
21. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 4041.
22. Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 611.
23. Держархів Волинської обл. Ф. 198. Оп. 1. Спр. 5.
24. Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 104.
25. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 2392.

26. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 5.
27. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 28.
28. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 43.
29. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 51.
30. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 56.
31. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 69.
32. Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 74.
33. Держархів Рівненської обл. Ф. 156. Оп. 2. Спр. 311.
34. Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 234.
35. Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 2908.
36. Другий конкурс театральних гуртків в Острозі. *Українська нива*. 1934. Ч. 30. 10 жовтня. С. 3.
37. *За державність*. Матеріали до історії Війська Українського. Збірн. 8. Варшава, 1938. С. 99–118.
38. Ковальчук М., Вовк О. Підполковник армії УНР, генерал-хорунжий УПА Леонід Ступницький: сторінки біографії. *Військово-історичний альманах*. 2009. Ч. 1. С. 2–38.
39. Ковалюк Р. Петро Зотович Андрухов – науковий та громадський діяч ХХ ст. *Острозький краєзнавчий збірник*. Вип. 4. Острог, 2010. С. 318–325.
40. Кооперация на Волині. *Українська трибуна*. 1921. Ч. 46. 29 червня. С. 2–3.
41. Садовський М. Микола Ковальський (1885–1944). Нью-Йорк ; Торонто, 1954. 16 с.
42. У Польщі. *Тризуб*. 1932. № 46. 27 листопада. С. 29.
43. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 139.
44. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІА України, м. Львів). Ф. 462. Оп. 1. Спр. 187.
45. Шухаєвський М. Дід-Мороз: фантастична дитяча казка–п'єса на 3 дії з співами і танцями. Львів, 1926. 36 с. : нот.
46. Ustawa z dnia 29 października 1920 r. o spółdzielniach. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. R. P.)* 1920. № 111. Poz. 733. S. 1951–1974.
47. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. 752 s.

References:

1. Bendiuk M. Mykola Shuhaievskyi. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. Vyp. 3. Ostroh, 2008. S. 134–135.
2. Davydiuk R. V interieri mizhvoiennoi Volyni: Biohramy politychnykh emihrantiv – uchasnykiv Ukrainskoi revoliutsii / za red. Andriia Zhyviuka. Rivne-Lviv, 2023. 284 s.
3. Davydiuk R. Ukrainka politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva: monohrafiia. Lviv ; Rivne, 2016. 704 s.
4. Kovalchuk M., Vovk O. Pidpolkovnyk armii UNR, heneral-khorunzhyi UPA Leonid Stupnytskyi: storinky biohrafii. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*. 2009. Ch. 1. S. 2–38.
5. Kovaliuk R. Petro Zotovych Andrukhov – naukovyi ta hromadskyi diiach XX st. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. Vyp. 4. Ostroh, 2010. S. 318–325.
6. Sadovskyi M. Mykola Kovalskyi (1885–1944). Niu-York–Toronto, 1954.
7. Shuhaievskyi M. Did-Moroz: fantastychna dytiacha kazka–piesa na 3 dii z spivamy i tantsiamy. Lviv, 1926. 36 s. : noty.
8. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. 752 s.

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»**

ВИПУСК 36

Головний редактор *Володимир Трофимович*
Відповідальний за випуск *Андрій Смирнов*
Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Ідентифікатор медіа: R30-04861,
згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 09.05.2024 № 1536

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 18,6. Наклад 100 пр. Зам. № 7–25.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.